آیات العقائد

(توحید، تقریرات دروس آیت‌الله سید جعفر سیّدان، به کوشش جمعی از شاگـردان. مشهد: ولایت، ۱۳۸۹، ۳۰۸ صفحه)

عبدالحسین طالعی*

آیات العـقائد، تـفسیری است مـوضوعی، در بـاب تـوحید حـاصلِ جـلسات تفسیری آیت‌الله سیّدان در مشهد، که هشت آیه را مورد بحث قرار می دهد:

۱. هو الاوّل و الآخر و الظاهر و الباطن... (حدید (۵۷) / ۳) [ص ۱۹ـ۷۱]

۲. الله نور السماوات و الارض... (نور (۲۴) / ۳۵) [ص ۷۳ـ۱۰۳]

۳. لیس کمثله شیء (شوری (۴۲) / ۱۱) [ص ۱۰۵ـ۱۱۶]

٤. لقد کفر الذین قالوا ان الله هو المسیح... (مائده (۵) / ۱۷) [ص ۱۱۷ـ۱۴۵]

۵. الم تر الی ربك کیف مدّ الظلّ... (فرقان (۲۵) / ۴۵) [ص ۱۴۷ـ۲۰۹]

٦. و ما رمیت إذ رمیت ولکن الله رمی... (انفال (۸) / ۱۷) [ص ۲۱۱ـ۲۲۸]

۷. و لله المشرق و المغرب... (بقره (۲) / ۱۱۵) [ص ۲۲۹ـ۲۶۵]

۸. و لاتدع مع الله الهاً آخر... (قصص (۲۸) / ۸۸) [ص ۲۶۷ـ۲۸۵]

آیت الله سیّدان، ـ چهرهٔ برجسته و شاخص حوزهٔ علمیّهٔ مشهد ـ شناخته شده‌تر از آن است که به معرّفی نیاز داشته باشد. لذا به نکاتی در باب تفسیر اشاره می شود:

---

*. عضو هیأت علمی دانشگاه قم. *Email : taleie2o@gmail.com*

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1389.7.27.10.9]

۱. شیوهٔ تفسیر

در مقدّمه، بر این نکات تأکید می‌شود: «در معارف قرآنی به ویژه در آیات اعتقادی توحید و معاد، باید روش تعقّل در تعالیم وحی را در درجهٔ نخست اهمّیّت قرار داد... عقل درمی‌یابد که وحی، منبعی استوار و مطمئن برای دریافت حقایق است... و از سویی درمی‌یابد که خطا و محدودیت در وحی راه ندارد... البتّه آیات و احادیثی مورد استفاده قرار می‌گیرد که از متشابهات نباشد و از روشنی دلالت برخوردار باشد، چنان که در احادیث، افزون بر روشنی دلالت، قوّت سند و صحت انتساب آن به معصومین علیهم‌السلام نیز باید احراز گردد.» (آیات العقائد، ص ۱۴ـ۱۵)

در ادامه این مقدّمه می‌خوانیم:

ـ بعضی از آیات قرآن دارای تأویل است... چنین مطالبی را... جز از طریق معصومین علیهم‌السلام نمی‌توان پذیرفت... و تأویلات غیرمستند به معصومین، مستفاد از موازین یاد شده (= حجّیّت) نیست.

ـ هرگاه در تعالیم وحی، مصداق آیه به صورت انحصاری مشخص شود... تعمیم آیه به معانی دیگر درست نمی‌نماید.

ـ برداشت‌های مختلف و استنباط‌های گوناگون مفسّران از قرآن، هرگاه با اصول شریعت و عقاید استوار مذهب و مبانی دین و دیگر آیات و تعالیم وصیانی ناسازگار نباشد و به خدا و قرآن هم نسبت داده نشود، طرح آن به عنوان یک احتمال و استحسان و سخن علمی در ذیل آیات، اشکالی نداشته و سودمند است.

هرگونه فهم تفسیری از آیه، در صورتی قابل اعتناست که برخلاف لغت عرب و ظاهر صریح الفاظ آیه نباشد...

ـ در میان مکاتب و اندیشه‌های بشری، می‌توان آموزه‌های درستی را یافت، لیکن سخنان نادرست بسیاری هم دارند... (همان، ص ۱۶ـ۱۷)

نویسنده، به این شیوه وارد تفسیر آیات می‌شود. در هر مورد، ابتدا مفردات آیه و سپس احادیث ـ با بررسی سندی و پس از آن تحقیق در دلالت آنها ـ مطرح می‌شود.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1389.7.27.10.9]

پس از آن سخنانی دیگر عالِمان در حوزه‌های دیگر ـ به ویژه اندیشه‌وران فلسفه و عرفان ـ طرح و نقد و بررسی می‌شود.

نویسنده به روشی که در مقدّمه اشاره کرده، پای‌بند بوده، چنان که ـ مثلاً ـ در بحث از معانی «وجه الله» می‌گوید:

در روایات، مقصود از وجه در این آیات، چند گونه معنا شده است. و اشکالی وجود ندارد که یک آیه، معانی مختلفی داشته باشد با این شرط که آن معنا خردپذیر باشد و با اصول وصیانی تنافی و ناسازگاری نیابد و در روایت معتبری، آیه در معنای ویژه‌ای منحصر نشود. (همان، ص ۲۳۶)

همچنین در مورد دیگر تذکّر می‌دهد که رجوع به اخبار در مسائل اعتقادی، به معنای اخباری‌گری نیست، بلکه پاسخی است به دعوت پیامبر در طول بعثت، که همواره مردم را به بهره‌گیری از آموزه‌های وصیانی فرامی‌خواند. و این با اخباری‌گری ـ به معنی نفی مبانی قطعی اصولی ـ تفاوت دارد. (همان، ص ۲۶۴)

۲. امتیازات کتاب

۱. آیات العقائد، تفسیری است موضوعی در باب توحید که به حق، آن را «رأس الدین» نامیده‌اند. و بحث دربارهٔ آن، همواره باید در سطوح مختلف مطرح باشد، به ویژه در سطح پژوهشی در حوزه‌ها و دانشگاه‌ها.

۲. توجّه به آیات و روایات از یک سو، نقد آراء و نظرات شخصیّت‌های مشهور مانند ابن‌عربی و صدرالمتألّهین، و نقد دیدگاه‌های تفسیری برخی از مفسّران، کتاب را در جایگاه یک پژوهش تطبیقی زنده و مفید نشانده است. و شیوهٔ اجتهادی مؤلّف در تفسیر را نشان می‌دهد.

۳. زبان نقد، بسیار علمی و متین است. نثر کتاب نیز ـ با وجود آن که برگرفته از دروس مؤلّف بوده ـ روان و خالی از پیچیدگی است.

۴. جوانب مختلف در کتاب مورد بحث قرار می‌گیرد. لذا جامعیّت در عین روش‌مندی را در آن می‌توان یافت.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1389.7.27.10.9]

۳. چند نکته در نقد کتاب

این کتاب، نخستین اثر مکتوب مؤلّف در باب تفسیر است، و به نظر می‌رسد که در آینده، مجلّدات دیگری از این اثر انتشار یابد. بدین لحاظ نکاتی برای بهبود شیوهٔ ارائهٔ کتاب در آینده پیشنهاد می‌شود:

۱. فصول کتاب، به تحلیل بیشتر نیاز دارد، به خصوص نقد و بررسی آراء که ارتباط میان مباحث باید بهتر روشن شود. همچنین نتیجه‌گیری در پایان هر فصل، به انسجام مطلب در ذهن خواننده کمک می‌کند.

۲. نقل قول‌های طولانی، آنهم نقل متن و ترجمه بطور کامل، ـ با توجّه به این که کتابها در دسترس همگان قرار دارد ـ حجم کتاب را بالا برده وگاهی رشتهٔ مطلب را در ذهن خواننده پراکنده می‌سازد.

۳. فصل پنجم (ذیل آیهٔ **الم تر الی ربك كیف مدّ الظلّ**) عمدتاً به بحثی فلسفی می‌پردازد دربارهٔ این که اصالت وجود درست است یا ماهیّت یا نظر دیگر؟ بدین ترتیب، قدری از جنبهٔ تفسیری فاصله می‌گیرد.

۴. بهتر آن است که تجانس فصول از نظر حجم، بیشتر مورد نظر باشد. بحث ذیل آیات یکم و پنجم نسبتاً مفصل (۶۰ـ۷۰ صفحه)، ذیل آیه سوم، مختصر (۱۰ صفحه)، و ذیل آیات دیگر، میان این دو (حدود ۳۰ صفحه) است.

۵. در نمایه آیات (ص ۲۸۷ـ۲۹۴) بهتر آن است که به ترتیب آیات در قرآن باشد، نه ترتیب الفبایی. در اینجا ترتیب الفبایی ملاک قرارگرفته، علاوه بر این که در همین وضع فعلی گاهی به یک آیه، چند بار و به عنوان چند مدخل جداگانه در نمایه اشاره شده است.

۶. در نمایه روایات (ص ۲۹۵ـ۲۹۸) نیز، بهتر آن است که نام معصومی که حدیث از او روایت شده، ذکر شود.

۷. در فهرست منابع (ص ۲۹۹ـ۳۰۷) الف و لام نباید مورد نظر باشد. بدین

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1389.7.27.10.9]

ترتیب، التوحید در حروف تاء، الدر المنثور در حرف دال، الکافی در حرف کاف و المحاسن در حرف میم باید باشد. آوردن این نامها در حروف الف، درست نیست. همچنین کتاب «پژوهش در نسبت دین و عرفان» که در پاورقی ص ۱۷۶ بدان استناد شده، در فهرست منابع یاد نشده است.

۸. کتاب خوشبختانه از اغلاط مطبعی پیراسته است. با این همه چند مورد که به نظر رسیده، یاد می‌شود:

ـ ص ۴۵، س ۱۶: شیخ محمّدرضا قمی ← شیخ محمّدبن محمّدرضا قمی.

ـ ص ۱۰۷، س ۶: فالعنی ← فالمعنی

ـ ص ۱۷۷، س ۲: مصراع اوّل، به دلیل خطای چاپی، از نظر وزن سازگار نیست.

ـ ص ۲۲۱ س ۳: پیامر ← پیامبر

ـ ص ۲۵۴ س ۱۴: خویش ← خوش.

بدیهی است که بیان این‌گونه نکات جزئی، ارزش کتاب را نمی‌کاهد. آیات العقائد، به مثابهٔ کتاب مرجع در بحث توحید ـ که در تراکم مباحث دیگر، گاه به بوتهٔ غفلت و نسیان می‌افتد ـ و نیز به عنوان کتابی درسی ـ یا دست کم کمک درسی ـ در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری دانشگاه‌ها (در سرفصل تفسیر موضوعی) می‌تواند مورد رجوع قرار گیرد. توفیق نویسندهٔ محقق را برای انتشار مجلّدات دیگر این کتاب، از خداوند متعال خواهانیم.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1389.7.27.10.9]